

คุณยาย 5 แผ่นดิน

อริยา คูหา¹

คุณยายรอกีเย สวัสดิ์

ความเที่ยงแท้ประการหนึ่งของทุกชีวิต ก็คือการหนีไม่พ้นจากความชรา ซึ่งเป็นเหมือนระฆังเวลาแห่งการพลัดพรากอันนิรันดร์ได้โกล້เข้ามาทุกขณะ แต่ถึงกระนั้นก็ตามยอดปรารถนาที่ยิ่งใหญ่ของคนเราก็คงหวังที่จะให้ตนเองและผู้เป็นที่รักได้อยู่ร่วมกันไปยาวนานที่สุดเท่าที่จะทำได้ แม้สุภาษิตจีนก็ยังย้ำให้เห็นว่า “เป็นขอมานที่มีชีวิต ยังดีกว่าเป็นพระราชที่สวรรคต” นั่นก็เพราะคุณค่าของการมีชีวิตย่อมอยู่เหนือสิ่งอื่นใด

หลายคนพยายามแสวงหาวิถีทางที่จะฝึกฝนคุณ-
เกณฑ์ธรรมชาติ แม้จะช่วยประวิงเวลาได้เพียงน้อยนิด
ให้มีชีวิตยืดยาวออกไปก็ยอม แต่ก็ยังมีน้อยคนนักที่จะ
สมหวังอยู่กันจนถึงแก่เฒ่า ดังคำอวยพรที่มักมอบให้
กันว่า “ขอให้มียามันขวัญยืน ปราศจากโรคภัยมา
เบียดเบียน” แม้จะมีผู้สนใจศึกษาและประมาณว่า
อายุขัยโดยเฉลี่ยของคนเราจะอยู่ได้ถึง 100 ปีก็ตาม

ทีมงานรัฐสมิแลได้ทราบข่าวมาจากอาจารย์
ราษีดีะ ระเด่นอำมหัด อาจารย์ประจำคณะมนุษย-
ศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
วิทยาเขตปัตตานีว่า มีคุณยายคนหนึ่งอายุเกินกว่า
ร้อยปีแล้ว และที่สำคัญก็คือ คุณยายคนนี้ยังมีสุขภาพ
และความทรงจำดีเยี่ยม เราจึงสนใจที่จะไปสัมภาษณ์
เรื่องราวในชีวิตของท่านมาเล่าสู่กันฟัง

คุณยายเล็ก หรืออีกชื่อหนึ่งว่า รอกีเย
นามสกุล สวัสดิ์ อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 184 ตำบล
ตันหยงลูโละ เชื่อกันกับมัสยิดกรือเซะ อำเภอเมือง
จังหวัดปัตตานี ขณะนี้คุณยายมีอายุยืนยาวถึง 119 ปี
คุณยายเกิดและโตที่กรุงเทพมหานคร ฝั่งธนบุรี แถวๆ
สี่แยกบ้านแขก ต่อมาเมื่อ 2 ปีที่แล้วคุณยายได้ย้ายมา

¹ อาจารย์ประจำภาควิชาจิตวิทยาและการแนะแนว คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

อยู่กับลูกชายคนเดียว คือ ร้อยเอกประเสริฐ สวัสดิ์ที่ปัตตานี ข้าราชการบำนาญทหารวัย 78 ปีซึ่งมาตั้งรกรากอยู่ที่ปัตตานี ร้อยเอกประเสริฐต้องเดินทางไปกลับระหว่างกรุงเทพฯ-ปัตตานีเสมอ เพื่อไปเยี่ยมเยียนและดูแลคุณยาย ในระยะหลังไม่ค่อยคล่องตัวจึงตัดสินใจรับคุณยายมาอยู่ด้วยกันที่นี่ และได้อาศัยคุณฟ้าตีเมาเป็นผู้เป็นภรรยาได้ช่วยดูแลคุณยายด้วยอีกแรงหนึ่ง

ในบ่ายวันที่ทีมงานเข้าขอสัมภาษณ์ คุณยายนั่งรอเราอยู่แล้วในชุดสีเหลืองอ่อนๆ แบบลาลอง คุณยายนั่งอยู่บนโซฟา และทันทีที่เห็นพวกเรา คุณยายก็ต้อนรับเราด้วยรอยยิ้มที่แจ่มใส แสดงถึงความเป็นคนมีอารมณ์ดีอยู่เป็นนิจ แทบไม่น่าเชื่อว่า สตรีสูงวัยร่างเล็ก ๆ ที่มีผมสีดอกเลา ตรงหน้าพวกเราในขณะนี้มีวัยเกินร้อยปีแล้ว คุณเฝินๆ ราวกับคนอายุไม่เกิน 70-80 ปีเศษๆ และที่น่าชื่นชมมากกว่านั้นก็คือการลุกขึ้นและเดินเหินของคุณยายยังคล่องแคล่วและสง่าผ่าเผยโดยไม่มีเครื่องช่วยพยุงแม้แต่ชิ้นเดียว

คุณยายได้เริ่มต้นเล่าเรื่องราวที่ผ่านมาในชีวิตให้ทีมงานของเราฟังด้วยใบหน้าที่ยิ้มแย้มว่า

“ยายชื่อรอกียะ มีชื่อไทยว่า เล็ก นามสกุล สวัสดิ์ ยายไม่มีนามสกุลดั้งเดิมอะไรหรอก เพราะสมัยนั้นยังไม่มียานนามสกุลใช้กัน นามสกุลที่ใช้อยู่นี้ยายก็นึกเอง ตั้งเอง”

เมื่อถามถึงอายุโดยคร่าวๆ คุณยายได้พูดให้เรารังเกตุว่า “ยายเป็นสาว ๒ สมัยนะ”

พวกเราทำหน้างงๆ ไม่เข้าใจว่าคุณยายหมายความว่าอย่างไร คุณยายเล็กผู้ทันสมัยจึงหัวเราะว่าด้วยความชอบอกชอบใจ พยายามพูดว่า “สาวครั้งแรกของยายก็หนึ่งร้อยปีไล่ละจะ สาวครั้งที่สองนี้ยายเพิ่งอายุไม่กี่ปีเท่านั้นเอง ตอนนี้อยู่ยังเป็นสาวอยู่นะ”

อารมณ์ขันของคุณยายทำให้บรรยากาศการพูดคุยเริ่มสนุกสนานและเป็นกันเองมากขึ้น คุณยาย

ได้เล่าให้ฟังว่า

“ยายเกิดเมื่อปีมะโรง สมัยรัชกาลที่ ๕ บ้านเดิมอยู่ฝั่งธน แถวๆ สีแยกบ้านแขก ซึ่งเป็นชุมชนมุสลิม สมัยนั้นมี ๒ สุเหร่าคือ สุเหร่าบ้านบนกับสุเหร่ากุโบร์ เจ้าของที่แต่เดิมทีในละแวกนั้นเป็นของท่านเจ้าคุณทหาร ชื่ออะไรยายจำไม่ได้ (คาดว่าน่าจะหมายถึงสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์-ผู้สัมพันธ) ท่านมีภรรยาชื่อคุณหญิงน้อม มีที่ดินราว ๒๐๐ ไร่ พอท่านเจ้าคุณทหารสิ้นชีวิตลง คุณหญิงน้อมก็ประกาศขายที่ดินในละแวกนั้นทั้งหมด ท่านชายในราวคาถูกเพียงตารางวาละ ๕ บาทเท่านั้น คนแถวนั้นที่มีเงินก็พากันซื้อที่ของคุณหญิงน้อมกัน เช่น พวกมุสลิมพวกลาว พวกมอญ พวกพวน ส่วนคุณพ่อของยายไม่มีเงินที่จะซื้อเก็บไว้ได้ ก็เลยย้ายไปอยู่ที่สุเหร่าบ้านบน”

คุณยายได้เล่าเท่าความไปถึงประวัติความเป็นมาสมัยรุ่นพ่อกับแม่ว่า

“คุณพ่อและคุณแม่ของยายเป็นคนปักยี่ได้ คุณพ่อเป็นมหาดเล็กของเจ้าเมืองปัตตานีสมัยนั้น แต่ต่อมาถูกกวาดต้อนคนในพื้นที่บางส่วนของปัตตานีขึ้นมาอยู่ที่กรุงเทพฯ สมัยปฏิรูปการปกครอง พอมาอยู่ที่กรุงเทพฯ ได้ไม่นานก็มาพบกับคุณแม่ซึ่งเป็นคนกลันตัน ได้อยู่กินแต่งงานกัน ยายเป็นลูกคนเดียว ไม่มีพี่น้อง”

ทีมงานรู้ว่า หากคุณยายนั่งนานๆ แล้วมักจะปวดเมื่อยหลังจากเลียบเคียงถามด้วยความเกรงใจ และเสนอให้คุณยายพักสักครู่แล้วจึงค่อยคุยกันต่อ แต่คุณยายกลับรีบตอบว่า

“ไม่เมื่อย...ไม่เมื่อย แบบนี้มันไม่เมื่อย คุยได้ ยายชอบคุย วันๆ หาเพื่อนคุยไม่ค่อยจะมี พวกเด็กๆ ไปทำงานกันหมด”

ความเป็นคนอารมณ์ดี และช่างพูดช่างคุยของ

คุณยายทำให้ทีมงานพลอยมีสีหน้าท่าทางชื่นบานตามไปด้วย คุณยายได้เล่าถึงชีวิตในวัยเด็กให้พวกเราฟังว่า

“ยายได้เข้าเรียนหนังสือที่มัธยมหรือสุเหร่าบ้านบน คุณพ่อให้เรียนเพียงหนังสือแขก หรือหนังสืออาหรับที่ใช้กันในคัมภีร์อัลกุรอานเท่านั้น ไม่อนุญาตให้เรียนหนังสือไทย เพราะคุณพ่อบอกว่า เรียนไปก็ไม่ได้นำไปใช้ประโยชน์นัก อย่าเรียนเลย”

ในเรื่องการแต่งกายของคนสมัยนั้น คุณยายเล่าว่า

“สมัยนั้นยายนุ่งโจงกระเบน พวกผู้ชายก็นุ่งโสร่ง สวมเสื้อธรรมดา ทั้งหญิงและชายดูแยกกันไม่ออกว่าใครเป็น พุทธ-อิสลาม เพราะแต่งตัวเหมือนกันไปหมด ผ้าถุงมานุ่งกันเมื่อสมัยภรรยาเจ้าคุณหรือเจ้าพระยาพลเทพหัดดิทรให้เปลี่ยน เพราะนุ่งผ้าถุงใช้ผ้าไม่เปลือง นุ่งโจงกระเบนใช้ผ้าเปลืองยายยังได้นุ่งขาวอยู่ช่วงหนึ่งเมื่อครั้งที่ในหลวงรัชกาลที่ 5 เสด็จสวรรคต”

นอกจากนี้คุณยายยังได้เล่าถึงประเพณีที่น่าสนใจว่า

“เวลามีนงานสนุกสนานใหญ่ก็มักจะไปกันที่ทุ่งพระสุเมรุหรือสนามหลวง ส่วนคนมุสลิมเขาจะเล่นมะกะระะกัน” (หมายถึงการรำแบบหนึ่งของชาวมุสลิม-ผู้สัมภาษณ์)

ทีมงานของเราได้ถามคุณยายว่า ในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่มีการเริ่มกวาดต้อนผู้คนจากปักกิ่งได้ขึ้นมากองทัพฯ และชาวมุสลิมเหล่านั้นได้ตั้งหลักปักฐานรอบๆ พระนคร เป็นชุมชนมุสลิมอาศัยอยู่ที่สี่แยกบ้านแขกนั้น เราเริ่มมีการเรียกชุมชนแห่งนี้ตั้งแต่สมัยคุณยายหรือไม่ คุณยายตอบว่า

“ก็ตั้งแต่สมัยโน้น มุสลิมที่ถูกกวาดต้อนขึ้นมา มาจากหลายแห่ง จากสายบุรี จากปุยุด จากรามัน ยะหริ่ง ยะรัง เมื่อมาถึงกรุงเทพฯ ต่างก็พากัน

แยกย้ายกันไปตั้งบ้านเรือนเป็นชุมชนย่อยๆ เลียบคลองแสนแสบ แถวถนนเพชรบุรี คลองตัน มินบุรี และหนองจอก ไปจนถึงแปดริ้ว รวมทั้งที่บ้านแขกนี้ด้วยอีกแห่งหนึ่ง การเดินทางไปๆ มาๆ ก็มีรถม้า ทั้งม้าเดี่ยว ม้าคู่ ราคาโดยสารถีตั้งแต่ 1 อัฐ 2 ไพ มีบางคนที่เดิน เมื่อเดินกันมากๆ ก็กลายเป็นทางกว้างเข้าๆ เมื่อหลวงตัดถนนผ่านเข้ามาในใจกลางชุมชนก็กลายเป็นสี่แยก จึงได้เรียกกันติดปากว่า สี่แยกบ้านแขกมาจนถึงเดี๋ยวนี้ ส่วนชุมชนมุสลิมที่สี่แยกบ้านแขกก็เรียกว่า ชุมชนสุเหร่าบ้านสมเด็จ” (มาจากคำเต็มว่า ชุมชนสุเหร่าบ้านสมเด็จเจ้าพระยา-ผู้สัมภาษณ์)

ระหว่างที่พูดคุยกันอยู่นั้น คุณฟาตีเมาะ ลูกสะใภ้ของคุณยายได้นำน้ำส้มคั้นจากผลไม้สดมาให้คุณยาย พร้อมทั้งนำมาเผื่อพวกเราอีกด้วย คุณยายจับน้ำผลไม้แก้กระหายในยามบ่ายของวันนั้นซึ่งเป็นวันที่อากาศค่อนข้างร้อนอบอ้าว แต่สังเกตเห็นสีหน้าท่าทางของคุณยายยังสดชื่นและกระปรี้กระเปร่า

หลังจากพักกันไปครู่ใหญ่ๆ ทีมงานของเราก็เริ่มสนทนากับคุณยายต่อไป คราวนี้หนึ่งในทีมของเราได้เปิดประเด็นไปที่เรื่องการแต่งงานและการมีครอบครัว คุณยายยิ้มอย่างอารมณ์ดี แต่กลับตอบเพียงสั้นๆ ว่า

“ก็เหมือนกันนั่นแหละ ไม่มีอะไรมากมาย”

หลายคนร้องอุทานออกมาด้วยความผิดหวัง เพราะคุณยายแสนน้อมน้อมยิ้มแย้ม ทีมงานของเราได้ทึ่งจึงรุดถามไปใหม่ว่า

“โธ่ ยายจำ พวกเราบางคนยังไม่แต่งงานกันเลย ไม่ทราบนี่จะว่าเป็นอย่างไร”

คุณยายผู้น่ารักและอารมณ์ดีของเราก็รีบกระซำกลับมาว่า

“คราวนี้รู้แล้วก็รีบกลับไปแต่งงานเสียนะ”

ทุกคนหัวเราะ แล้วฟังคุณยายเล่าต่อไปว่า “ตอนที่

แต่งงานขยายอายุ 18 ปี เข้าว่าเป็นญาติห่างๆ กัน อยู่ย่านหนองจอก ชื่อใบเตย (พะยิดาโอะ หรือชโล - ผู้สัมภาษณ์) นามสกุล มากอุดมสำห้ งานแต่งงานของยายก็มีการแห่ขบวนขันหมาก มีพลู สิ้นสอด ไม่มีอ้อย กล้วยกันในสมัยนั้น ไม่มีกลองยาว มีเพียงกลองรำมะนา เจ้าสาวก็รอเจ้าบ่าวอยู่ที่บ้าน เมื่อฝ่ายเจ้าบ่าวมาถึงมีการกันประตูเงินประตูทอง ประตูป่าฝ่ายเจ้าบ่าวก็ต้องตกเงินเป็นค่าผ่านทางเข้าไปข้างในบ้าน”

คุณยายเล่าประวัติชีวิตหลังจากแต่งงานมีครอบครัวแล้วว่า

“ยายมีลูก 2 คน หญิงคน ชายคน แต่คนหญิงนั้นอายุสั้น ตายไปตั้งแต่อยู่ในท้อง หมอเค็บบอกว่า ‘ลูกซัด’ ลูกชายที่อยู่ด้วยนี้เกิดที่สี่แยกบ้านแขก ส่วนสามียายเสียชีวิตเมื่ออายุได้ 102 ปี”

น่าสังเกตว่าครอบครัวของคุณยายแม้จะมีสมาชิกน้อยคน แต่ทุกคนมีสุขภาพดีและอายุยืนกันเป็นส่วนใหญ่ เมื่อเราถามถึงอาชีพของคุณยายและช่วง

ชีวิตในวัยสาว คุณยายบอกว่าเคยเข้าไปอยู่ในวังหลวงมาแล้วช่วงหนึ่ง

“ยายมีอาชีพเดินที่ (นายหน้าขายที่ดิน-ผู้สัมภาษณ์) มีอยู่ช่วงหนึ่ง ยายกับเพื่อนชื่อแม่แจ้วได้มีโอกาสไปเข้าเฝ้าฯ องค์รัชทายาทที่วังหลวง (คุณยายหมายถึง พระองค์รัชทายาทของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 - ผู้สัมภาษณ์) เพื่อไปช่วยขายที่แถวคลองบางกอกน้อย สมัยนั้นราคาที่ดินก็ตกไร่ละ 50 บาท ช่วงที่เดินที่ให้กับพระองค์รัชทายาทตลอด 6 เดือน ยายต้องไปอยู่ในวังของท่าน ส่วนแม่แจ้วไปอยู่ในวังของพระองค์สร้อย”

พวกเรายังคงสนใจเกร็ดชีวิตภายในวัง แต่คุณยายปฏิเสธที่จะให้รายละเอียดเพราะมีเหตุผลว่า

“ยายไม่ได้ทำอะไรเลย เดินที่อย่างเดียว ที่ที่อยู่มีแต่ผู้หญิงส่วนพวกผู้ชายเขาจะจับพลูยามมาตีหูและยื่นผิวปากจับผู้หญิง”

การได้มีชีวิตอยู่มายาวนานถึง 5 แผ่นดิน จึงทำให้เราอยากรู้ว่าคุณยายประทับใจเหตุการณ์บ้านเมืองในช่วงไหนมากที่สุด คุณยายตอบโดยไม่ต้องหยุดคิดว่า

คุณยายรอกีเยะ สวัสดิ์ กับผู้สัมภาษณ์

“ยายชอบสมัยรัชกาลที่ 6 เพราะบ้านเมืองสนุกกว่าเพื่อน มีลิเก มีละครให้ดู ยายได้เคยไปดูละครที่พระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เล่นด้วย ท่านชอบเล่นเป็นตัวตลก แล้วให้หมอลำเล่นเป็นเจ้า โรงละครอยู่วังหน้า ค่าดูคนละ 1 สลึง สมัยนี้ค่าเงินเป็นสลึงแล้วไม่เป็นอันเป็นไฟเหมือนสมัยก่อน ยายต้องนั่งเรือข้ามฟาก ไปดูละครที่ฝั่งพระนคร ค่าเรือข้ามฟากคนละ 1 สตางค์”

นอกจากนี้คุณยายยังย้ำว่า “ผู้คนสมัยนั้นอยู่ดีกินดี ไม่ค่อยทะเลาะเบาะแว้งกัน คนพุทธ คนมุสลิม คนลาว คนมอญ ก็อยู่กันอย่างดี”

คุณยายได้เล่าถึงภาพเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นได้ว่า “ยายจำได้ว่าพระปรางค์วัดอรุณเคยพังลงมา ตอนนั้นยายอายุประมาณ 12-13 ปี เขาเล่ากันว่าเจออกรุสมบัติ มีแก้วแหวนเงินทองเป็นทึบๆ ในองค์พระปรางค์ใหญ่”

ทีมงานได้ปล่อยให้คุณยายได้พักสักครู่หนึ่ง แล้วจึงชวนสนทนาต่อถึงเหตุการณ์สมัยสงครามโลกครั้งที่สอง น้ำเสียงของคุณยายฟังดูตื่นเต้นเมื่อเล่าว่า

“พอสิ้นบุญคุณพ่อ แม่ก็ขายบ้านไปอยู่แถวสนามเป้า ซึ่งมีค่ายทหารญี่ปุ่นอยู่ด้วย ตอนสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้นสนุกมาก ยายยังเฝ้าด้วยไปให้พวกทหารญี่ปุ่นกินกันเลย ไปคุยกับพวกเขา บางคนก็พูดไทยได้ บางคนก็พูดไม่ได้ พวกทหารเขานิยัตินะ เราคนไทยต่างหากที่ชอบไปหาเรื่องขโมยข้าวของ ขโมยยา ขโมยน้ำมัน บางคนยังไปขโมยกุ้งแห้ง ยิ่งเวลาที่ระเบิดมันลงมา ยายยังไปยืนท้าวสะเอวมองดูที่สะพาน เห็นระเบิดลงที่หลังตลาด แหม บ้านทั้งหลังนะ พอระเบิดหล่นลงมาสักลูกหาเศษไม้สักชิ้นไม่มีเลย ตกกลางคืนก่อนเครื่องบินโจมตีมาทิ้งระเบิด จะมีการเปิดวอให้ชาวบ้านปิดไฟ ในบ้านของคนให้หมด เพื่อข้าศึกมองลงมาไม่เห็น”

คุณยายหยุดนิ่งไปครู่หนึ่ง เหมือนกำลังลำดับเหตุการณ์ แล้วจึงขยายความต่อไปว่า

“วันที่มีการประกาศว่าญี่ปุ่นแพ้สงคราม ยายยังเคยไปดูตอนที่ทหารระดับนายร้อยหลายต่อหลายคนเอามิดซามูไรปักลงที่กลางท้อง แล้วคว้านเห็นเป็นรูปวงกลม ไล่ทะลั๊กออกมา (เป็นการทำอาหารคิริ-ผู้สังหาร) ตรงที่สนามเป้านั้นแหละที่พวกทหารญี่ปุ่นฝังเงินฝังทองและอาวุธไว้มากมาย ไม่มีใครกล้าขุดเอากัน”

ทีมงานเหลือบดูนาฬิกา จึงรู้ว่าได้ใช้เวลาพูดคุยกับคุณยายนานมากทีเดียว แต่ก่อนสรุปจบและกล่าวลาคุณยาย พวกเราถามเคล็ดลับในการถนอมรักษาสุขภาพของคุณยายว่ามีอย่างไรบ้าง เพราะแม้จะใช้เวลาสนทนาหลายชั่วโมง แต่ท่าทางของคุณยายก็ยังคงสดชื่นและยิ้มแย้มอยู่ตลอดเวลา

“ยายกินอาหารที่ธรรมดาที่สุด ยายกินน้ำข้าว เขาก็น้ำข้าว เทียงก็น้ำข้าว เย็นก็น้ำข้าว เพราะมันเป็นที่เนื้อทั้งอาหารไปในตัว ยายกินมานาน พอมาอยู่ปัตตานี ลูกๆ ก็ให้กินข้าวต้มแทน”

เคล็ดลับของคุณยายแม้จะฟังดูง่าย ๆ และต้องปฏิบัติให้สม่ำเสมอ แต่ความมีอายุยืนของคุณยายนั้นน่าจะมาจากอีกสาเหตุหนึ่งที่สำคัญไม่แพ้กัน นั่นก็คือการมีสุขภาพจิตที่ดีที่ต้องใช้เวลาฝึกฝนอยู่เป็นนิจด้วยเช่นกัน

ก่อนลาจากคุณยายในวันนั้น คุณยายได้กล่าวตอบให้พวกเราสบายใจว่า การมาพูดคุยกับคุณยายในวันนี้เป็นความเต็มใจของคุณยายอย่างมาก อาการปวดเมื่อยที่ทีมงานได้รับทราบมาว่าอาจจะเป็นอุปสรรคที่ทำให้พวกเราอยู่คุยกับคุณยายได้ไม่นาน เพราะคุณยายได้บอกให้พวกเราคลายกังวลว่า

“แปลก มันไม่ปวดเลย แบบนี้ก็ดีนะชิมาบ้อย ๆ นะ”

คำตอบของคุณชายทำให้พวกเรารู้สึกซาบซึ้งใจ จนพูดไม่ออก และนึกเลยไปว่า ความมีสุขภาพจิตที่ดีของคุณชายนั้นไม่เพียงแต่ยังประโยชน์ให้แก่ตนเองเท่านั้น หากคุณชายยังแผ่ไปยังคนรอบข้างอีกด้วย ทีมงานของเราได้บอกกับตัวเองว่า จะต้องหาโอกาสมา

เยี่ยมเยียนและพูดคุยกับคุณชายอีกแน่นอน เพื่อจะได้เก็บเกี่ยวประสบการณ์ดีๆ ที่ช่วยจรโลงโลกให้สวยงาม และนำอยู่จากคุณชายผู้ยังคงยืนหยัดทำโลกมาถึง 5 แผ่นดิน

เชิงอรรถที่สนะ

.....มหาวิทยาลัยมิใช่เป็นสถาบันที่สร้างคนเป็นผู้เรียนแต่วิชาการเท่านั้นพื้นฐานสำคัญที่รองรับการสร้างสรรควิชาการให้บังเกิดประโยชน์อย่างถึงประชาชนก็คือ ความรับผิดชอบที่พึงมีต่อสังคมส่วนรวม มหาวิทยาลัยจึงเป็นสถาบันที่สร้างความสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมเป็นพื้นฐานเพื่อให้วิชาการที่เล่าเรียนไปได้ถูกนำไปใช้ประโยชน์อย่างไม่ขัดต่อผลประโยชน์ของส่วนรวม มหาวิทยาลัยจึงจำเป็นต้องดำเนินการโดยมิละเลยต่อการศึกษาและเรียนรู้สังคมอย่างจริงจัง โดยไม่มีอคติต่อชนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดที่อยู่ร่วมด้วยในสังคมเดียวกัน

ระพี สาคริก “จดหมายถึงบรรณาธิการ”
 รุสมิแล ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 (ก.ย.-ธ.ค.) 2526, หน้า 88